

14. Шаргородський М.Д. Наказание, его цели и эффективность. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – С. 160.
15. Матеріали теоретичної конференції по питанням радянського виконавчо-трудоного права. – М., 1957. – С. 28.
16. Ной И.С. Сущность и функции уголовного наказания в Советском государстве. Полит.-юр. исследование. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1973 – С. 105.
17. Учение о наказании в связи с тюремным содержанием И.Я. Фойницкого. – СПб., 1889. – С. 503.

18. Ной И.С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1967. – С. 156.
19. Дуюнова Т. В. Цілі покарання у виді довічного позбавлення волі та можливості їх досягнення на практиці // Сучасна наука в пенітенціарній практиці : зб. матеріалів II Міжнар. практ.-конф. (Київ, 4 груд. 2014 р.) / за ред. В. П. Тихого, Є. Ю. Бараша. – К.: Ін-т крим.-викон. служби, 2014. – С. 235.
20. Карпец И.И. Наказание: социальные, правовые и криминол. проблемы. – М.: «Юрид. лит.», 1973 – С. 287.

УДК 343.261-052:331

## **СУСПІЛЬНО КОРИСНА ПРАЦЯ ЯК СКЛАДОВА КАТЕГОРІЙ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

**Коваль Т. О.,**

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін  
Харківського національного педагогічного університету  
імені Г.С. Сковороди

**Анотація** Статтю присвячено розгляду праці засуджених як складової категорій кримінально-виконавчого права, а саме: «обов'язок засудженого», «право засудженого». Одним із завдань статті є виокремлення позитивних і негативних аспектів закріплення поняття праці засудженого за однією з вищевказаних категорій. У статті розглянуто працю засуджених на різних етапах історичного розвитку. Наведені особливості праці засуджених з точки зору зарубіжної практики.

**Ключові слова:** права засудженого, категорії кримінально-виконавчого права, праця засуджених, обов'язок, ідея виправлення, адаптація законодавства.

**Анотация** Статья посвящена рассмотрению труда осужденных как составляющей категорий уголовно-исполнительного права, а именно: «обязанность осужденного», «право осужденного». Одной из задач статьи является выделение положительных и отрицательных сторон закрепления понятия труда осужденного за одной из вышеуказанных категорий. В статье рассмотрены труд осужденных на различных этапах исторического развития. Приведенные особенности труда осужденных с точки зрения зарубежной практики.

**Ключевые слова:** права осужденного, категории уголовно-исполнительного права, труд осужденных, обязанность, идея исправления, адаптация законодательства.

**Annotation** Article considers labor categories of prisoners as part of penal law, namely: «the duty of the convicted person», «right to convict». One of the objectives of the article is separation of positive and negative aspects of the consolidation concept convict labor by one of the above categories. In the article the labor of prisoners in various stages of historical development. These features work prisoners in terms of foreign practices.

**Key words:** prisoners' rights, the categories of penal law, labor convicts duty, idea corrections, adapting legislation.

Відомо, що основу розвитку будь-якого суспільного ладу становить продуктивна праця та її результати. Громадянами створюються матеріальні і культурні цінності, за рахунок продуктивної праці тримаються держава, наука, культура, освіта, медицина. Завдяки праці формується і сама людина.

Значна роль праці у вихованні людини визнана філософськими та педагогічними вченнями. Важливість продуктивної праці для виправлення осіб, які вчинили злочини, визнають кримінально-виконавча (пенітенціарна) педагогіка, законодавчі акти, що регулюють виконання та відбування кримінального покарання, міжнародні стандарти, що визначають поведінку із засудженими.

Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 року, у ч. 1 ст. 118 КВК України слова «засуджені повинні працювати» були замінені на слова «мають право

працювати». Наведені зміни стали підґрунтям для наукових дискусій щодо доцільності вказаних змін. Отже, на нашу думку, є актуальним розглянути і порівняти погляди різних науковців і виділити як позитивні так і негативні аспекти результатів діяльності законодавця.

Таким чином, метою статті є розгляд праці засуджених як складової категорій «обов'язок засудженого» та «право засудженого» і виділення позитивних і негативних наслідків її закріплення в законодавстві за однією з цих категорій.

Як відомо, питання вкрай низької ефективності використання праці засуджених, які перебувають у місцях позбавлення волі є однією з найбільш злободенних проблем, що вимагає вдумливого осмислення і прийняття якнайшвидших заходів з його максимально можливого вирішення. У зв'язку з чим, на наш погляд, вимагає принципового переорієнтування «обов'язок праці» на «право праці», переосмислення питань залучення до неоплачуваних робіт і питань організації праці на оплачуваних роботах. Перегляд цих питань, як ми вважаємо, здатне істотно підвищити виховний вплив праці на

засуджених та значному підвищенню числа засуджених, залучених до оплачуваної праці.

Так, як нам видається, настав час переглянути усталену дефініцію про обов'язок праці засуджених, яка не відповідає об'єктивній реальності, і не сприяє позитивному виховному процесу засуджених. На нашу думку, на сьогодні, держава дбає лише про механічне збільшенні числа працюючих засуджених до позбавлення волі, які не переймаючись внутрішнім психологічним змістом цієї самій роботи, автоматично маючи на увазі, що якщо засуджений зайнятий працею, він приносить користь собі, своїм близьким і суспільству. Тим часом, як нам видається, слід погодитися з думкою В.І. Позднякова, який вказує: «Вважалось так: працює – значить виховується працею. Однак на ділі такий підхід нерідко призводив до протилежного результату – огиди до праці і озлобленню засудженого з приводу примусу до виконання нецікавою і неперспективною для нього роботи. Тому праця засуджених при такому підході до його організації слід розглядати, швидше за все не як «виховання працею», а саме як «покарання працею» [1, с. 45].

Раніше законодавцем накладався на засуджених обов'язок трудитися, що, по суті, виключає їх права на працю, яке в силу первинності «обов'язку» носить вкрай усічений характер, оскільки у засуджених відсутній реальний вибір місця роботи, так як воно в принципі визначається адміністрацією виправної установи. При цьому засуджений може бути покараний за відмову від обраної для нього роботи. Це ще більше посилюється гострою нестачею цих самих місць роботи. Таким чином говорити про справжнє здійснення засудженим свого права можна з великою натяжкою. А там де спочатку, в самій основі правовідносин мається дисбаланс між правом і обов'язком, як нам здається, не можна говорити про внутрішнє позитивне сприйняття індивідом такої ситуації.

У юридичній літературі щодо наявності у засуджених права на працю існують різні думки. Так, одні автори вважають, що засуджені мають право на працю, оскільки є членами суспільства, хоча тимчасово і обмежені в деяких правах [2]. Інші вважають, що засудженим взагалі не належить право на працю [3, с. 185]. Як зазначає А.В. Симонян, позбавлення волі полягає в тому числі, у позбавленні прав засудженого вільного розпоряджатися своїми здібностями до праці, вибирати рід діяльності і професію [4, с. 11]. Деякі вважають, що засуджені мають право на працю, але не в сенсі конституційного права, бо стосовно засудженим воно видозмінюється і застосовується не в повному обсязі (так, участь засуджених у трудових процесах здійснюється на підставі розпорядження адміністрації колонії, вони не можуть самі вибирати вид і місце своєї праці) [5, с. 137].

Тим часом, на наш погляд, праця сама по собі не може надавати належного виховного впливу на засудженого, якщо вона носить примусовий характер і організована під страхом покарання. Думається, слід погодитися з думкою О.Г. Ковальова, який вказує, що соціальна сутність праці полягає в його доцільності для того, хто трудиться, і тільки добре організована оплачувана праця, сприяє ресоціалізації засудженого,

оскільки дає йому можливість не тільки забезпечити себе, а й надати матеріальну допомогу родині і виконати рішення суду про стягнення з засуджених позовів та аліментів [6, с. 9].

У зв'язку з чим, як ми вважаємо, перенесення праці засуджених до позбавлення волі з розряду обов'язків у категорію права є доцільним, але це повинно здійснюватися з урахуванням існуючих реалій, коли через об'єктивну неможливість реалізувати право на працю всіх працездатних засуджених, засуджений своєю поведінкою повинен заслужити право бути притягнутим до оплачуваної праці. І.С. Полевський зазначає, що в умовах часткового безробіття при ринкових відносинах, засуджені змушені заслужити право працювати своєю зразковою поведінкою. Праця перетворюється в засіб стимуляції позитивної активності особистості» [7, с. 45]. Про це ще в 19 столітті вказував І.Я. Фойницький, що при влаштуванні робіт ув'язнених вельми важливо поставити справу так, щоб сам арештант бажав роботи і бачив у ній не покарання, а нагороду; це досягається тим, що на перший час арештанту не призначають ніякої роботи і тільки мало-помалу відкривають йому можливість займатися працею [8, с. 338].

У міжнародній практиці є подібні моделі організації праці засуджених. Наприклад, в Італії робота для ув'язнених вважається пільгою, яку треба заслужити [9, с. 37]. У Франції з 1983 року обов'язкова праця скасована, засуджених не змушують працювати, але більшість працює без примусу, так як тюремний магазин представляє великий стимул для їх роботи [10, с. 470].

Але, в цілому, на цю проблему, на нашу думку, слід поглянути дещо під іншим кутом зору, а саме, необхідно працю засуджених до позбавлення волі розглядати як спосіб задоволення, насамперед, їх духовних і матеріальних потреб, а потім вже як формальний засіб виправлення, не кажучи вже про якісь економічні вигоди. А це можливо тільки, як мінімум при добровільності праці засуджених. У цьому сенсі справедливо відзначає А.В. Губенко: «Тільки коли засуджений буде зацікавлений у результатах своєї праці, тільки тоді можна говорити про виховне значення праці, а досягти цього можна шляхом проголошення принципу свободи праці» [11, с. 38].

Хотілося б відзначити, що, раніше, незважаючи на всі проголошені ідеї, принцип обов'язковості і, як наслідок караності, робив працю, насамперед, одним з основних засобів підтримки встановленого режиму відбування покарання, а не засобом виправлення засудженого. Історія використання праці засуджених до розвалу Радянського Союзу показує, як було зазначено вище, що їхня праця використовувалася не для досягнення цілей виправлення, а для отримання прибутку і розвитку народного господарства і сприймалася засудженими більше в якості карального елемента, ніж виправного [12, с. 8-13].

Основна біда виправної системи, на наш погляд, у тому, що ідея виправлення на практиці, кажучи словами К. Маркса, «незмінно посрамляла себе, оскільки відокремлювалася від інтересу». З одного боку, непомітно вихолощує її загальнолюдське звучання, вона все більше перетворювалася на

«перековування», «корінну переробку» особистості, виховання «нової людини». Справа дійшла до того, що в середині шістдесятих років деякі вчені писали про прищеплювання ув'язненим рис «зразкового будівника комунізму».

З іншого боку, протягом багатьох років існування ГУЛАГу ідея виправлення виродилася в ідею працевикористання засуджених. Зауважимо, що йдеться не про «залучення до праці» або використання праці засуджених, а про використання їх самих у праці.

Ще в 1918 році, в найскладніших умовах громадянської війни НКЮ РРФСР визнав «неприпустимим, щоб ув'язнених змушували працювати на верстатах, які стали давно вже надбанням історії». Але й донині допотопна матеріальна база в більшості наших колоній перетворює працю в суще покарання. І установка на максимальне «працевикористання» набуває зловісний відтінок.

Автор однієї з статей в «ЛГ» пише, що «відмова від виробництва» (нехай навіть неякісного) в нинішніх економічних умовах, на жаль, неможлива. Але хіба в ідеальних (припустимо) умовах варто було б відмовитися від виробництва в колонії? Невже дозвольний спосіб життя буде краще сприяти перетворенню злодіїв, хуліганів і вбивць у законотворчих громадян?

Опитування засуджених показують, що більшість вважає працю в колонії покаранням. Але зовсім не тому, що вважає таким саму працю. А через те, що ця праця в колонії, яка організовується з примусу, як правило, нижче тієї кваліфікації, яка була у засуджених на волі.

Ще Достоевський в устами головного героя «Записок з Мертвого дому» пояснював: «...тяжкість і каторжність цієї роботи не стільки в труднощах і безперервності її, скільки в тому, що вона – примушена, обов'язкова, з-під палиці».

За результатами соціологічних досліджень томських вчених, понад 80% засуджених мали на волі спеціальності, але в колонії колішню працю займається лише чверть з них. У цілому праця в колоніях не виконує декларованих виправних цілей, а в ряді випадків (в'язання «авосек», наприклад) досягає прямо протилежних результатів.

Багатообіцяючи результати дав експеримент залучення засуджених до праці на основі бригадних форм організації, виробничого самоврядування. Такий експеримент проводився наприкінці сімдесятих – початок вісімдесятих років вченими Томського університету та співробітниками колоній Томській і Кемеровській областей. Біда нашої виправно-трудова науки не тільки в її відомчості, але і в тому, що вона розвивається в основному як «тюрьмоведення», звертаючи свої погляди насамперед до використання (виконання) позбавлення волі [13].

Вважаємо, як цього слушно дотримуються багато авторів, досить вагомою реформою і новелою відмова законодавця від обов'язковості праці засуджених, перемістивши його з категорії «обов'язку засудженого» в категорію «права засудженого». При цьому це «право засудженого» на працю, як вже було зазначено, має бути ним доказано своєю зразковою поведінкою, це має бути якась пільга, яку потрібно

заслужити. Тож, на нашу думку, одного перенесення праці засуджених до категорії прав є недостатнім і потребує доопрацювання механізм реалізації цього права засудженими. Оскільки, раніше, незважаючи на обов'язок засуджених трудитися, в переважній більшості випадків їх неможливо забезпечити роботою, тобто йдеться про порожнє декларування одного з основних засобів виправлення, що саме по собі вже дає негативний виправний ефект.

За радянських часів, незалежності та до останніх змін 2014 року, суспільно корисна праця вважалася обов'язковим атрибутом під час відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі. Проте, вочевидь, український законодавець усвідомив необхідність заміни обов'язку працювати на право, адже дійти висновку про реальне виправлення в ході відбування покарання було неможливо, оскільки кожен засуджений повинен був працювати незалежно від його бажання.

Таким чином, Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 року, у ч. 1 ст. 118 КВК України слова «засуджені повинні працювати» були замінені на слова «мають право працювати». Ця норма призвела до небажаних змін у системі виконання та відбування покарання, адже змінилося саме розуміння суспільно корисної праці засуджених, порядок їхнього залучення до неї [14].

Адміністрація установ виконання покарань зобов'язана створювати умови, що дають змогу засудженим займатися суспільно корисною оплачуваною працею. З цієї норми випливає взаємозалежність прав та обов'язків засудженого, що відбуває кримінальне покарання у виді позбавлення волі з персоналом. Тобто, реалізуючи законодавчо закріплене право працювати, виявивши бажання до оплачуваної трудової діяльності засуджений повинен бути забезпечений місцем роботи з боку адміністрації.

Проте видається проблемним забезпечення засудженого працею відповідно до спеціальності, більшість колоній орієнтуються на наявні виробничі потужності, а тому нерідко засудженому доводиться перевчатися, працювати на роботах за межами їх вмінь та кваліфікації. Праця засуджених повинна бути суспільно корисною, а не беззмисловою. При цьому вся виробничо-господарська діяльність УВП повинна бути підпорядкована основному завданню – виправленню засуджених [15, с. 78-81].

Робота є важливою складовою життя у колонії. Коротка характеристика виробництва у кримінально-виконавчих установах Державної пенітенціарної служби України. Виробництво ДПтСУ представлено 115 промисловими, 12 сільськогосподарськими підприємствами установ виконання покарань та 168 майстернями. Загалом, в установах ДПтСУ станом на 01.07.2012 рік з 118909 засуджених осіб число працездатних складало 74 327 осіб. Попри обов'язковості праці в колоніях до праці залучені 31 254 особи – 26,5% від числа всіх засуджених (від числа працездатних це складає 42%), тоді як по всіх жіночих колоніях цей відсоток складає 69% (лист ДПтСУ від 17.07.2012 року).

Мають місце факти порушення законодавства стосовно працевлаштування засуджених. Нерідко факт роботи адміністрацією не оформлюється, що часом породжує конфлікти. Заробітна платня часто вельми низька, іноді на місяць 100-200 грн., з яких у розпорядженні засудженого залишається 15-25 грн. Відомі випадки, коли за місяць роботи засуджений за 27 виходів на роботу заробив 15,18 грн., а після відрахувань на особовий рахунок йому зараховано за місяць праці 2 грн. 28 коп. Є повідомлення про роботу по 12 годин та навіть у дві зміни, але офіційно це часто не фіксується, і влада може заперечувати такі порушення у сфері праці.

Ситуація із наявністю роботи у колоніях не покращується, навіть навпаки. Засуджені часто працюють за мізерну платню або взагалі без оплати. Фактично в колоніях використовується безоплатна праця засуджених, яка має ознаки рабської. Часом адміністрація установ пропонує засудженим за певні преференції для засудженого, наприклад, за обіцянку надати умовно-дострокове звільнення, письмово погодитися працювати без оплати [16, с. 20].

Як ми вже вказували, Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 року, у ч. 1 ст. 118 КВК України слова «засуджені повинні працювати» були замінені на слова «мають право працювати» і фактично змінилося саме розуміння суспільно корисної праці засуджених, порядок їхнього залучення до неї. Тепер адміністрація установ виконання покарань зобов'язана створювати умови, що дають змогу засудженим займатися суспільно корисною оплачуваною працею. З цієї норми випливає взаємозалежність прав та обов'язків засудженого, що відбуває кримінальне покарання у виді позбавлення волі з персоналом. Реалізуючи законодавчо закріплене право працювати, виявивши бажання до оплачуваної трудової діяльності засуджений повинен бути забезпечений місцем роботи з боку адміністрації строго відповідно до чинного законодавства.

#### **ЛІТЕРАТУРА**

1. Поздняков В.И. Особенности трудового воспитания осужденных в условиях реформирования производственного сектора УИС // Теоретические и прикладные проблемы деятельности уголовно-исполнительной системы: Сборник научных трудов. – М., НИИ УИС МЮ РФ. – 2003. – С. 45.

2. Пашерстник А.Е. Право на труд. Очерки по советскому праву. – М.: ИГПАН СССР, 1951. – 276 с.; Пашерстник А.Е. О сфере действия и принципах советского трудового права // Советское государство и право. – 1957. –

№ 10. – С. 92–103; Крахмальник Л.Г. Труд заключенных и его правовое регулирование в СССР [Текст]: научное издание / Крахмальник Л.Г. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1963. – 96 с.

3. Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях [Текст]: монография / Ленинградский университет им. А.А. Жданова [ЛГУ]. – Ленинград: Ленинградский университет [ЛГУ], 1963. – 185 с.

4. Симонян А.В. Лишенные свободы и их распределение по исправительным учреждениям [Текст]: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А.В. Симонян. – Ростов-на-Дону, 2002. – 30 с.

5. Стручков Н.А. Советская исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью / Н.А. Стручков. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1970. – 191 с.; Шмаров И.В. Предупреждение преступлений среди освобожденных от наказания (Проблемы социальной адаптации). – М.: Юрид. лит., 1974. – 137 с.

6. Ковалев О.Г. Перспективы научного обеспечения реформирования производственной деятельности ИВС // Теоретические и прикладные проблемы деятельности уголовно-исполнительной системы: Сборник научных трудов. – М., НИИ УИС МЮ РФ. – 2003. – С. 9.

7. Полевский И.С. Исправление осужденных к лишению свободы как основная цель отечественного уголовно-исполнительного законодательства. Учебное пособие. – Челябинск. Челябинский юридический институт МВД России, 2002. – С. 45.

8. Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюремным содержанием. – М.: Добросвет-2000: Городец, 2000. – 464 с.

9. Леонов А. Пенитенциарная система Италии // Преступление и наказание. – 1995. – №10. – С. 34-37.

10. Дмитриев Ю.А. Пенитенциарная психология [Text]: учебник для вузов / Ю.А. Дмитриев, Б.Б. Казак. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 681 с.

11. Губенко А.В. Привлечение к труду осужденных, отбывающих наказание в исправительных учреждениях. – Челябинск: Челябинский государственный университет, 2004. – 38 с.

12. Киреев Ю.А., Пастухов Ю.М., Родионова Л.М., Щекотихина В.Е. Организация труда осужденных на предприятиях ИТК. - Под ред. В.А. Буткина: Учебное пособие. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1987. - 64 с. (С. 8-13).

13. Голик Ю., Уткин В. Наказание трудом. Ученые – о науке «тюрьмоведение» // «ЛГ» от 21 марта 1990 г.

14. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 8 квітня 2014 року № 1186-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/law>

15. Лисенко М.І. Право на працю засудженого в умовах ізоляції / М.І. Лисенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету № 13. – 2015. – С. 78–81.

16. Дотримання прав ув'язнених в Україні-2012: доповідь. – «Донецький Меморіал». – Донецьк, 2013. – 32 с.